

ย้อนรำลึกรัชสมัย

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต

สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ตั้งอยู่ในบริเวณสวนจิตรลดา อันเป็นพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมคางหมูตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของบริเวณพระราชวังดุสิต มีเนื้อที่ ๓๙๕ ไร่ แต่เดิมที่ดินผืนนี้เป็นส่วนหนึ่งของทุ่งนาใหญ่ทางตอนเหนือของพระนครในสมัยรัชกาลที่ ๕ เรียกว่า ทุ่งส้มป่อย มีคลองส้มป่อยไหลผ่านบริเวณที่ดินตามแนวทิศเหนือ – ใต้ ลักษณะภูมิประเทศเป็นท้องนาไม้ต้นไม่ใหญ่อยู่บ้าง ได้แก่ ต้นสะแก ทองหลวง มะขามเทศ เป็นต้น^๑ ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาสวนดุสิตขึ้นในช่วงปลายรัชสมัยหลังจากการเสด็จประพาสทวีปยุโรปครั้งที่ ๑ ในพ.ศ. ๒๔๔๐ นั้นได้โปรดฯ ให้กรมสุขาภิบาลตัดถนนแล้วใช้งบประมาณจากพระคลังข้างที่สร้างอาคารและสิ่งปลูกสร้างต่างๆ เพื่อพัฒนาพื้นที่โดยลำดับมาได้แก่ วัดเบญจมบพิตรและถนนราชดำเนิน พระที่นั่งวิมานเมฆ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระที่นั่งอภิเชษकुสิต พระที่นั่งอนันตสมาคม เป็นต้น โดยใน พ.ศ. ๒๔๔๑ โปรดฯ ให้กรมพระคลังข้างที่ออกประกาศในราชกิจจานุเบกษา ว่าให้เรียกพื้นที่ซึ่งทรงพัฒนาขึ้นใหม่นี้ ว่า สวนดุสิต และที่วังที่กำลังสร้างอยู่นั้น ก็โปรดฯ ให้เรียกว่าวังสวนดุสิต ด้วยสร้างขึ้นด้วยพระราชทรัพย์ในพระคลังข้างที่ทั้งสิ้น^๒

ส่วนในบริเวณใกล้เคียงกันนั้น ก็โปรดเกล้าฯ ให้จัดสรรที่ดิน เพื่อสร้างวังพระราชทานพระราชโอรสซึ่งเจริญพระชันษา สมควรมีวังที่ประทับเป็นส่วนพระองค์แล้วโดยลำดับ เช่นวังบางขุนพรหมของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ วังนางเลิ้งของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ ตำหนักสวนปารุสกวันของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ เป็นต้น และสำหรับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารนั้นโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินที่ถนนดวงตะวัน (ถนนศรีอยุธยา) ตัดกับถนนเบญจมาศนอก (ถนนราชดำเนินนอก) เรียกว่า สวนจิตรลดา อยู่ติดกับตำหนักสวนปารุสกวัน ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ มีพระราชพิธีขึ้นพระตำหนักสวนจิตรลดาในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ จากนั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธจึงเสด็จประทับ ณ พระตำหนักสวนจิตรลดาสืบมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ เสด็จพระปรมาภิไธยเป็น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วในพ.ศ. ๒๔๕๔ จึงมีพระราชดำริ ทรงแลกที่ดินสวนจิตรลดาของพระองค์ กับที่ดินที่ท่าวาสุกรีของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ เพื่อสมเด็จพระอนุชาธิราชพระองค์นั้นจักได้ร่วมที่ดินพระตำหนัก

^๑ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
^๑ ข้อมูลพรรณพืชในพื้นที่สรุปจากแผนที่บริเวณกรุงเทพฯ ของกรมที่ดิน มาตราส่วน ๑:๑๐๐๐ ข้อมูลสำรวจเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๕๕.
^๒ "แจ้งความเรื่องสวนดุสิต" ราชกิจจานุเบกษา ๑๕ (๑๒ มีนาคม ๑๑๗) : ๕๔๓.

สวนปารุสกวันและพระตำหนักจิตรลดารโหฐานให้เป็นบริเวณเดียวกัน เรียกว่า วังปารุสกวัน

หนึ่งปีหลังจากนั้น รัชกาลที่ ๖ จึงมีพระราชดำริให้มี "ที่ระโหฐานขึ้นไว้สำหรับประทับสำราญพระราชหฤทัย"^๓ โดยโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) เป็นแม่กอง สร้างสวนจิตรลดารโหฐานขึ้น ทางทิศตะวันออกของพระราชวังดุสิตเป็นที่ ดินรูปสี่เหลี่ยมคางหมู ทิศเหนือจรดถนนราชวิถี ทิศใต้จรดถนนศรีอยุธยา ตรงข้ามกับสนามม้าบางเล็ง ทิศตะวันออกจรดถนนสวรรคโลก ตามแนวทางรถไฟสายนครราชสีมา ทิศตะวันตกจรดถนนพระรามที่ ๕ ตรงข้ามบริเวณเขาดินวนา และสนามเสือป่า

ฉบับบริเวณ

ลักษณะเด่นของการวางผังบริเวณพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน คือการวางอาคาร และองค์ประกอบภูมิทัศน์ให้เกิดความเป็น "ที่ระโหฐาน" สูงสุด ตามพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้ในระยะแรก พื้นที่ใช้สอยมีเพียงพระตำหนักที่ประทับ และอาคารบริวาร ได้แก่ ห้องเครื่องไทย ห้องเครื่องฝรั่ง และที่อยู่ทหารรักษาวัง เท่านั้น สถาปนิกได้กำหนดให้มีคูน้ำกว้างโดยรอบที่ดิน จากนั้นจึงวางอาคารพระตำหนักไว้เกือบกึ่งกลางที่ดิน ใกล้กับสระน้ำใหญ่รูปกลม อันเป็นศูนย์กลางของบริเวณสวนจิตรลดารโหฐาน มีถนนวงกลมล้อมรอบสระน้ำนี้เป็นชั้น ๆ และมีถนนตัดเป็นเส้นรัศมีออกจากสระน้ำนี้ไปยังประตูทางเข้าทางทิศต่างๆ สันนิษฐานว่าในระยะแรกนั้นกำหนดให้มีประตูทางเข้า ๔ ประตู พระราชทานนามตามท้าวจตุโลกบาล ๔ ผู้รักษาเขาพระสุเมรุ ได้แก่ ประตูพระอินทร์อยู่ชม อยู่ทาง

ทิศตะวันออก ตรงกับสถานีรถไฟหลวงสวนจิตรลดารประตูพระยมอยู่คั่น อยู่ทางทิศใต้ เป็นประตูรอง ประตูพระวรุณอยู่เจอน อยู่ทางทิศตะวันตก ตรงกับแนวแกนกลางของพระที่นั่งอนันตสมาคม ใช้เป็นประตูทางเสด็จ และประตูพระกุเวรออยู่เฝ้า อยู่ทางทิศเหนือ เป็นทางเข้าบริวาร อย่างไรก็ตามก็ตีปรากฏว่ามีได้มีการสร้างประตูพระอินทร์อยู่ชมขึ้นแต่อย่างใด คงมีประตูเข้าบริเวณสวนจิตรลดารเพียงสามประตู เท่านั้น

ตัวพระตำหนักเป็นอาคารสูงสองชั้น มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาปั้นหยามสมหลังคาจั่ว ตัวอาคารวางยาวรับลม โดยรวมแล้วมีลักษณะผังและรูปทรงอาคารที่ค่อนข้างเรียบง่าย สอดคล้องกับพระราชนิยม ดังที่หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุลทรงนิพนธ์ถึงพระราชอัธยาศัยในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นไว้ว่า "ทรงพอพระทัยที่จะเสด็จประทับอยู่ในที่เล็กๆ และเงียบๆ เช่นเดียวกับนักเขียนทั้งหลาย" จึงโปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักองค์นี้ขึ้นเพื่อ "เป็นที่สงัดสำหรับทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ ทั้งจะได้เป็นที่ซึ่งราชเสวกมีโอกาสเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นส่วนพระองค์ ไม่ใช่อย่างเสด็จออกท้องพระโรงเป็นการพิธี"^๔

การก่อสร้างพระตำหนัก

การก่อสร้างพระตำหนักจิตรลดารโหฐานเริ่มต้นขึ้นในวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ โดยโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชพิธีจัดการกลบ บัตรสุมเพลิง ปักผังพระตำหนักตามแบบอย่างโบราณราชประเพณี "เวลาเช้า ๓ โมงกับ ๓๑ นาที ๑๘ วินาที เปนประณมฤกษ์ นายอยู่ นายมัน นายคง นายไชย จะได้กลับพื้นปถมพี ปักผังตาม

^๓ "หมายกำหนดการ เสด็จพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน"
^๔ คุณหญิงคณิดา เลขะกุล, "พระราชวังดุสิต," ใน *สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์*, (กรุงเทพฯ : สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, ๒๕๓๙), ๒๐๒.

พระราชประเพณี”^๕ ต่อจากนั้น อีกราว ๙ เดือน ต่อมาการก่อสร้างพระตำหนักก็ลุล่วงไป จนสามารถ จัดการพระราชพิธีก่อพระฤกษ์พระตำหนักได้ ในวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๖^๖

เพียง ๓ เดือนหลังจากนั้น การก่อสร้าง พระตำหนักจิตรลดารโหฐานก็ลุล่วงไป จนมีการ พระราชพิธีศุภมงคล เฉลิมพระตำหนักได้ ในวันที่ ๑๔ และวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ โดยในวันที่ ๑๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ประทับรถพระที่นั่งจากพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต มายังพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน สวณจิตรลดดา เจ้าพระยายมราชกราบบังคมทูลเบิก ข้าราชการจันทวนกรมท่าซ้าย ทูลเกล้าฯ ถวาย กิมฮวยอั่งตั่วและสิ่งของอื่นๆ ตามประเพณี^๗ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงนำ ข้าราชการหอพระสมุดวชิรญาณทูลเกล้าฯ ถวาย สมุดคำถวายไชยมงคลเป็นโคลงฉันทน์ แต่งขึ้น ในงานพระราชพิธีศุภมงคลนี้^๘

จากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปยังห้องบรรณาคม ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล พระสงฆ์ ๑๐ รูปเจริญพระพุทธมนต์ มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นประธาน พระสงฆ์ ๕ รูปเจริญพระพุทธมนต์ ที่ห้องพระบรรทม ระหว่างนั้นโปรดเกล้าฯ พระราชทานรางวัลให้แก่ข้าราชการผู้มีส่วนร่วม ในการก่อสร้างและตกแต่งพระตำหนัก^๙ จบแล้ว เสด็จฯ ยังห้องเสวย พระราชทานเลี้ยงพระบรม

วงศานวงศ์และข้าราชการบริพาร แล้วโปรดเกล้าฯ ให้แจกหนังสือ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราช นิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และหนังสือพระราชนิพนธ์ บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ ให้แก่ผู้ที่มาร่วมงานพระราชพิธีศุภมงคล จากนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ยังพลับพลา โรงโขนหลวง ทอดพระเนตรละครดึกดำบรรพ์ ตอนทศกัณฐ์ลงสวน และตอนหนุมานถวายแหวน ซึ่งข้าราชการกรมโขนหลวงเล่นสนองพระเดช พระคุณ^{๑๐} ครั้นถึงเวลาอันสมควรแล้ว พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินสู่ที่สงฆ์ ในห้องสงฆ์เมื่อได้เวลาพระฤกษ์ ๓ ยาม ๑๗ นาที ๔ วินาที เสด็จเฉลิมพระแท่นบรรทมตามพระราช ประเพณี

รุ่งขึ้น วันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ เวลา เข้า ๔ โมง เสด็จฯ ยังห้องบรรณาคม ทรงบำเพ็ญ พระราชกุศล ถวายภัตตาหาร แล้วโปรดฯ ให้ พระสงฆ์ ประน้ำไปรยทรายพระพุทธมนต์ใน บริเวณพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เวลาบ่าย เจ้าพนักงานตั้งบายศรีแก้ว ทอง เงิน พรหมณี เบิกแฉ่นเวียนเทียนสมโภชแล้ว เป็นอันเสร็จการ พระราชพิธี^{๑๑} ในเวลากลางคืน โปรดเกล้าฯ ให้มีการรื่นเริงภายในราชสำนัก มีละครพูดเรื่อง “จัดการรับเสด็จ” ร่วมแสดงโดยข้าราชการผู้ใหญ่ เช่น พระยาราชวัลลภานุศิษฏ์ (อ้อด ศุภมิตร) พระยาจักรปาณิศรีศีลวิสุทธิ (ลออ ไกรฤกษ์) พระยาประเสริฐสุภกิจ (เพิ่ม ไกรฤกษ์) และ

^๕ สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกระทรวงนครบาล ร.๖ น.๑๗/๔๔ หมายถึงพระฤกษ์จะได้ปักฝังพระตำหนักสวณจิตรลดดา ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ ณ หุ่นพระราชวังดุสิต.

^๖ หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๖.
^๗ กิมฮวยอั่งตั่ว หรือกิมฮวยอั่งตั่ว หมายถึงดอกไม้ทองและผ้าแพรแดง เป็นเครื่องมงคลที่เป็นสัญลักษณ์ของหมวกยศขุนนางจีน นิยมใช้ให้เจ้าในวันตรุษ เพื่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง เป็นสิริมงคล.

^๘ คำถวายไชยมงคลของพนักงานหอพระสมุดวชิรญาณ ในงานเฉลิมพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน วันที่ ๑๔ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๖, (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๔๕๖), ๑๗.

^๙ **บุษยรัตน์** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกเอก พระยาบุษยรัตนราชพิสิลาภ (นพ ไกรฤกษ์) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๐๑, (๘๗).

^{๑๐} “ข่าวในพระราชสำนักนี้,” หนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖.

^{๑๑} สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกระทรวงนครบาล ร.๖ น.๑๗/๔๔ หมายถึงพระฤกษ์จะได้ปักฝังพระตำหนักสวณจิตรลดดา ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ ณ หุ่นพระราชวังดุสิต.

พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ (นพ ไกรฤกษ์)
เป็นต้น ^{๑๒}

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

พระตำหนักจิตรลดารโหฐานเป็นอาคาร
โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก สูงสองชั้นตัวอาคาร
หลักมีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่ทำมุขยื่นออกไป
ในด้านต่างๆ โดยรวมแล้วอาคารยาว ๕๖.๘๔ เมตร ^{๑๓}
กว้าง ๒๑.๗๐ เมตร ีชั้นล่างด้านทิศตะวันออก
เป็นมุขทางเข้า มีที่เทียบรถพระที่นั่งโถงทางเข้า
และโถงบันไดหลัก กลางอาคารเป็นห้องเสวย
ห้องรอเฝ้า มุขด้านตะวันตกเป็นห้องบรรณาคม
ชั้นบนด้านทิศตะวันออกเป็นห้องนั่งเล่น มีเฉลียง
ลาดฟ้าเหนือที่เทียบรถพระที่นั่งกลางอาคารเป็น
ห้องห้องพระโรง ส่วนด้านทิศตะวันตกเป็นมุข
ห้องพระบรรทม ห้องพระภุษา ห้องทรง และ
ห้องทรงพระอักษร มีบันไดบริการด้านทิศตะวัน
ตกเฉียงเหนือ ผังอาคารโดยรวมเรียบง่าย ชัดเจน
แยกบันไดทางเสด็จกับบันไดบริการเป็นสัดส่วน
ส่วนกัน มีทางเดินยาวตลอดแนวอาคาร ทั้งทิศใต้
และทิศเหนือ เป็นกันสาดให้แก่ห้องต่างๆ ไปด้วย
ในตัว

พระตำหนักจิตรลดารโหฐานออกแบบโดย
นายช่างฝรั่งชาวอิตาลีเลียนประจำกรมศุขาภิบาล
ได้แก่ นายอัลเฟรโด ริกัชซี (Alfredo Rigazzi)
สถาปนิก และนายเอ. บี. สปิโนญ (A. B. Spigno)
วิศวกร ^{๑๔} อาคารจึงมีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบ
นีโอคลาสสิก จัดวางองค์ประกอบอาคารให้เกิด
ความสมมาตร ลวดลายเครื่องตกแต่งสถาปัตยกรรม
ค่อนข้างน้อย ตามความนิยมของยุคสมัย

องค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นมีสองประการ
ประการแรกคือการทำหลังคาจั่ว มุมหลังคาเอียง
ลาด และยื่นชายคาออกมาอย่างมากจากแนว
หน้าบัน ประการที่สองคือการกรุผนังภายนอก
ด้วยอิฐหรือกระเบื้องดินเผาไม่เคลือบ (terracotta
tiles) ให้เกิดผิวสัมผัสที่ดูไม่เรียบมีกลิ่นอายของ
อาคารในชนบท (rustic) องค์ประกอบสถาปัตย
กรรมทั้งสองประการนี้อาจสะท้อนความพยายาม
ของนายริกัชซี สถาปนิก ที่จะประยุกต์ใช้รูปแบบ
สถาปัตยกรรมแบบอีทรัสกัน (Etruscan
Architecture) ในอาคารหลังนี้

อย่างไรก็ดี หลังจากการพระราชพิธีถือน้ำพระ
เจดิมพระตำหนักจิตรลดารโหฐานได้ลุล่วงไปแล้ว
ก็ปรากฏว่าห้องพระบรรทมที่นายริกัชซีออกแบบ
ไว้นั้นยังไม่ “รโหฐาน” เพียงพอกับพระราชประสงค์
ในราวพ.ศ. ๒๔๕๗ จึงโปรดฯ ให้ต่อเติมห้อง
พระบรรทมและห้องทรงพระอักษรใหม่ซ้อนขึ้นไป
เหนือห้องพระบรรทมเดิม ทำให้มุขพระตำหนัก
ด้านตะวันตกกลายเป็นอาคารสูงสามชั้น ส่วนที่
ต่อเติมนี้สูงหลังคาบันหย้า มีชายคายื่นยาวโดยรอบ
ทั้งยังทำกันสาดรอบตัวอาคารอีกชั้นหนึ่งเพราะ
ผนังส่วนที่ต่อเติมนี้สูงมาก มีทั้งช่องพระบัญชร
ตอนล่าง และหน้าต่างระบายอากาศตอนบน
การทำหลังคาและกันสาดซ้อนกันเช่นนี้ จะพบอีก
ต่อมาในห้องพระโรงใหม่ วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ถนนพระอาทิตย์ (ราว พ.ศ.
๒๔๖๕) และหมู่อาคารในพระราชนิเวศน์มฤคทายวัน
(พ.ศ. ๒๔๖๗) ซึ่งออกแบบโดยสถาปนิกชาว
อิตาลีเลียนกลุ่มเดียวกัน

^{๑๒} บุรุษรัตน พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกเอก พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ (นพ ไกรฤกษ์) ณ เมรุหน้า
พลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๐๑, (๘๘).
^{๑๓} ข้อมูลสรุปจาก สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ, ผ.กสก.๑.๒.๑/๔๙ แปลนฐานรากสวนจิตรลดาย พ.ศ. ๒๔๕๕.
^{๑๔} ข้อมูลสรุปจากแบบพิมพ์เขียวสำหรับพระตำหนัก อาทิเช่น สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ, ผ.กสก.๑.๒.๑/๔๙ แปลนพื้นที่ ๑ ชั้น ๒
สวนจิตรลดาย เขียนเมื่อพ.ศ. ๒๔๕๕ - ๒๔๕๗; ผ.กสก.๑.๒.๑/๕๙ แบบรูปตัดตามยาวและด้านทิศใต้ สวนจิตรลดาย พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้น

นับตั้งแต่การเฉลิมพระตำหนักจิตรลดารโหฐานในพ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นต้นมา รัชกาลที่ ๖ ได้เสด็จประทับ ณ สวนจิตรลดาอยู่เป็นระยะๆ ในเวลาที่ประทับอยู่ในพระนคร จนถึงวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จสวรรคต ณ พระตำหนักที่วังพญาไท ยังความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในราชสำนักของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงเลือกวังพญาไทเป็นที่ประทับหลักของพระองค์ในเวลาที่ได้เสด็จประทับอยู่ในพระนคร ตลอดช่วงปลายรัชสมัย นอกเหนือไปจากที่ประทับแห่งอื่น ๆ ที่โปรดฯ ให้ใช้มาก่อนหน้านั้น เช่น พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต พระที่นั่งภาณุมาศจรัญญู (ภายหลังเรียก พระที่นั่งบรมพิมาน) ในพระบรมมหาราชวัง หรือพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน สวนจิตรลดา เป็นต้น^{๑๕} พระตำหนักจิตรลดารโหฐานจึงลดบทบาทการเป็นที่ประทับลงไปบ้าง ในช่วงปลายรัชกาล ทั้งนี้ จมื่นอมรรตฤณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช) ข้าราชการในชั้นช่วงปลายรัชกาล ได้อธิบายสาเหตุไว้ว่า

“[พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน] สร้างขึ้นในตอนต้นรัชกาลที่ ๖ เป็นตึกทันสมัยแบบชาวตะวันตก ห้องพระบรรทมอยู่เรียงกันชั้นบนต่อกับห้องทรงพระอักษร จนกระทั่งวันหนึ่งขณะที่ประทับอยู่ในห้องทรงพระอักษร ได้เกิดอสันนิบาตสายฟ้าฟาดถูกชายคาพระที่นั่งชำรุดไปเล็กน้อย นับตั้งแต่คราวนั้นเป็นต้นมาก็ไม่เสด็จไปประทับ

ที่พระตำหนักแห่งนี้อีก”^{๑๖}

ต่อมาในพ.ศ. ๒๔๖๓ เมื่อรัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาหม่อมเจ้าวรรณวิมล วรวรรณ ขึ้นเป็นพระวรวงศ์ัญญาภาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ที่พระคู่มั่น ในวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๓ แล้ว^{๑๗} ก็โปรดฯ ให้พระวรวงศ์ัญญาภานมาประทับ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐานเพื่อจะได้อยู่ใกล้กับพระองค์ ซึ่งเสด็จไปประทับ ณ วังพญาไทอย่างไรก็ดี ประมาณ ๔ เดือน หลังการพระราชพิธีหมั้น รัชกาลที่ ๖ ก็ทรงตัดสินพระทัยยกเลิกการทรงหมั้นกับพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีเสีย โดยในวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ โปรดเกล้าฯ ให้ทำนางจำลองนชิฎพระองค์เจ้าวัลลภาเทวีเสด็จจากสวนจิตรลดา มาประทับ ณ ตำหนักในพระบรมมหาราชวัง^{๑๘} และต่อมาในวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ ก็โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศยกเลิกการทรงหมั้นนั้นอย่างเป็นทางการในหนังสือราชกิจจานุเบกษา^{๑๙}

ต่อมาในวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ผนวกสวนจิตรลดาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพระราชวังดุสิตมีความละเอียดตามประกาศในราชกิจจานุเบกษาว่า

“สวนจิตรลดาซึ่งเคยเป็นที่ประทับมาเปนครึ่งเป็นคราว ถึงเวลามีพระราชพิธีต่างๆ ก็ได้กระทำกรณนั้นๆ เช่นพระราชวัง แลที่นั้นก็ตั้งอยู่ในระหว่างพระราชวังดุสิตและพระราชวังพญาไท จึงโปรดเกล้าฯ ให้สวนจิตรลดานี้ นับเป็นพระราชฐาน เปนอยู่ในเขตของพระราชวังดุสิต แต่คงเรียกว่าสวนจิตรลดาตามเดิม”^{๒๐}

^{๑๕} จมื่นอมรรตฤณารักษ์, มหาเล็กในทำเนียบ สุนัขปริศนา นามแฝงของมหาบุรุษ, (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๗), ๑๘/๑๙.
^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๔.
^{๑๗} “ประกาศสถาปนาพระวรวงศ์ัญญาภาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี,” ราชกิจจานุเบกษา, ๓๗ (๙ พฤศจิกายน ๒๔๖๓) : ๒๔๖ - ๒๔๗.
^{๑๘} หอขีราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๓.
^{๑๙} “ประกาศเลิกการพระราชพิธีหมั้น,” ราชกิจจานุเบกษา, ๓๗ (๑๕ มีนาคม ๒๔๖๓) : ๔๓๕ - ๔๓๖.
^{๒๐} “ประกาศสวนจิตรลดา,” ราชกิจจานุเบกษา, ๔๒ (๕ เมษายน ๒๔๖๓) : ๔.

สวนจิตรลดาในรัชกาลก่อน

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ที่จะเสด็จประทับ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต หรือที่วังสุโขทัย อันเป็นที่ประทับเดิมของพระองค์มาตั้งแต่รัชกาลก่อน สำหรับบริเวณสวนจิตรลดา นั้น โปรดเกล้าฯ ให้จัดพื้นที่ส่วนหนึ่งสร้างเป็นสนามกอล์ฟ เรียกว่า สนามกอล์ฟหลวงสวนจิตรลดา เป็นสนามกอล์ฟแห่งที่สามในพระนคร^{๒๑} ปรากฏหลักฐานว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงกอล์ฟที่สนามกอล์ฟหลวงสวนจิตรลดาหลายครั้ง โดยมักเสด็จไปในเวลาเย็น ประมาณ ๑๖.๓๐ – ๑๗.๐๐ นาฬิกา ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้จัดการแข่งขันชิงถ้วยพระราชทาน ณ สนามกอล์ฟหลวงสวนจิตรลดาด้วยครั้งหนึ่ง^{๒๒}

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระตำหนักจิตรลดารโหฐานเป็นที่ประทับอยู่ระยะหนึ่ง คือในช่วงเดือนกันยายน – ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ แต่หลังจากนั้นสันนิษฐานว่าคงเสด็จไปประทับ ณ วังสุโขทัย เวลาที่ประทับอยู่ในพระนคร จนเสด็จพระราชดำเนินออกจากประเทศสยามไป ในวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระตำหนักจิตรลดารโหฐานได้ใช้เป็นเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จพระราชดำเนินนิวัติพระนครในพ.ศ. ๒๔๘๑

พร้อมด้วยพระราชชนนีศรีสังวาลย์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช โดยทางรัฐบาล ได้จัดพระตำหนักจิตรลดารโหฐานถวายเป็นที่ประทับตลอดเวลา ๒ เดือนเศษที่ประทับอยู่ในประเทศไทย คือระหว่างวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ถึงวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑^{๒๓} หลังจากนั้น สวนจิตรลดาและพระตำหนักจิตรลดารโหฐานคงอยู่ในความดูแลของสำนักพระราชวังเรื่อยมา โดยระหว่างสงครามมหาเอเซียบูรพานั้นกองทัพบกได้ใช้บริเวณสวนจิตรลดาเป็นสถานที่ฝึกเสรีไทยก่อนส่งตัวไปปฏิบัติงานจริง^{๒๔} และด้วยภาวะสงครามทำให้สภาพของอาคารสถานที่ต่างๆ ในสวนจิตรลดาทรุดโทรมลงไป^{๒๕}

เมื่อสงครามมหาเอเซียบูรพาผ่านพ้นไป รัฐบาลในสมัยนั้นได้กราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ให้เสด็จพระราชดำเนินนิวัติพระนคร โดยแต่เดิมมีกำหนดในราวเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ เพื่อจะได้ทรงประกอบพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล และเพื่อทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามโบราณราชประเพณี รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม จึงกำหนดให้สำนักพระราชวังดำเนินการซ่อมแซมพระตำหนักจิตรลดารโหฐานเพื่อใช้เป็นที่ประทับ ทว่าด้วยเหตุผลบางประการ การเสด็จนิวัติพระนครได้เลื่อนออกไปโดยไม่มีกำหนด ทำให้โครงการซ่อมแซมปรับปรุงพระตำหนักที่สำนักพระราชวังได้หารือกรมศิลปากรไว้ ก็ชะลอ

^{๒๑} สนามกอล์ฟแห่งแรกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่ราชกรีฑาสโมสร ประทุมวัน แห่งที่สองคือสนามกอล์ฟขนาดเล็กที่ราชตฤณมัยสโมสร ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๖.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, ๗๕๙.

^{๒๓} สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, เจ้านายเล็ก-ยุวกษัตริย์ : พระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เมื่อทรงพระเยาว์ ๒๔๖๘ – ๒๔๘๙, (กรุงเทพฯ : กองทัพบก, ๒๕๓๐), ๒๓๑ – ๒๕๒.

^{๒๔} คุณหญิงคณิดา เลขะกุล, “พระราชวังดุสิต,” ๒๐๓.

^{๒๕} สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ, (๓)สร.๐๒๑๑.๕.๑/๑ สร้างพระราชวังใหม่หรือซ่อมพระตำหนักจิตรลดาและพระที่นั่งอัมพรเป็นที่ประทับ.

ไปพร้อมกัน^{๒๖} จนในที่สุด เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัติพระนครในวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ รัฐบาลได้จัดให้เสด็จประทับ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต แทนพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ซึ่งยังมีสภาพไม่พร้อมแก่การเป็นที่ประทับ

หลังจากนั้น ในวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ ได้เสด็จฯ ยังประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เพื่อรักษาพระพลานามัยอยู่ระยะหนึ่ง จนวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอุบลรัตน์ราชกัญญา จิ่งเสด็จนิวัติพระนครเป็นการถาวร โดยในครั้งนี้ได้ใช้ทั้งพระที่นั่งอัมพรสถานและพระตำหนักจิตรลดารโหฐานเป็นที่ประทับในพระนคร โดยคณะรัฐมนตรีในสมัยนั้นมีดำริให้ดำเนินการปรับปรุงพระตำหนักจิตรลดารโหฐานเป็นที่ประทับที่งดงามทันสมัยสมพระเกียรติองค์พระประมุข โดยต่อเติมองค์พระตำหนักออกมาทางทิศตะวันตก กรมโยธาเทศบาลเป็นผู้ออกแบบ กำกับดูแลโดยคณะกรรมการสร้างพระราชวังใหม่ จนแบบแล้วเสร็จนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ได้รับพระบรมราชานุมัติให้ดำเนินการก่อสร้างได้ และมีพระราชพิธีวางรากเสริมพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ในวันที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๕ เวลา ๑๐.๒๗ น. โดยมีพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรเสด็จเป็นองค์ประธาน^{๒๗} การต่อเติมพระตำหนักจิตรลดารโหฐานในช่วงนี้กินระยะเวลานานถึง ๕ ปี ประกอบด้วยการต่อเติมและแก้ไขหลายขั้นตอน ตลอดจนการสร้างอาคารประกอบอื่นๆ เพื่อให้เหมาะสมแก่กาลสมัย ตลอดจนการเป็นที่ประทับ

อย่างถาวรขององค์พระประมุขของชาติ จนที่สุดจึงแล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีคฤหมงคลขึ้นพระตำหนักจิตรลดารโหฐานในวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๐^{๒๘}

นับแต่นั้นเป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการก่อสร้างเพิ่มเติมในบริเวณสวนจิตรลดาก่อหลายครั้ง เพื่อให้เป็นที่ประทับที่งดงามบริบูรณ์ เหมาะแก่การประกอบพระราชกรณียกิจต่างๆ เช่น การสร้างโรงเรียนจิตรลดา เรือนต้น ศาลาดุสิดาลัย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอาคารสถานที่ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามพระราชดำริเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน การเกษตร การชลประทาน การสาธารณสุข และการช่างแขนงต่าง ๆ ตลอดจนแนวพระราชดำรินในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ ในการส่งเสริมศิลปอาชีพ ได้แก่ นาข้าวทดลองป่าไม้สาธิต ศูนย์เพาะเลี้ยงปลาในโรงเลี้ยงโคนม โรงนมผง โรงสีข้าวทดลอง ยุ้งฉาง โรงบดแกลบ โรงหล่อเทียนหลวง โรงฝึกศิลปชีพ ร้านจิตรลดา มูลนิธิชัยพัฒนา ฯลฯ อันเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว

สรุป

นับตั้งแต่การพระราชพิธีราชคฤหมงคลขึ้นพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน สวนจิตรลดา ในวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นต้นมา พระตำหนักจิตรลดารโหฐานและสวนจิตรลดาได้กลายเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง นับแต่แรกสถาปนาในช่วงต้นรัชกาลที่ ๖ ที่บริบททางสังคม และพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นปัจจัยกำหนดสถานที่ตั้งการวางผังบริเวณ ตลอดจนรูปแบบสถาปัตยกรรม

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๘} สวนจิตรลดา, (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึก โครงการตกแต่งปรับปรุงคฤหาสน์และบริเวณโดยรอบสวนจิตรลดา, ๒๕๓๐), ๒๑.

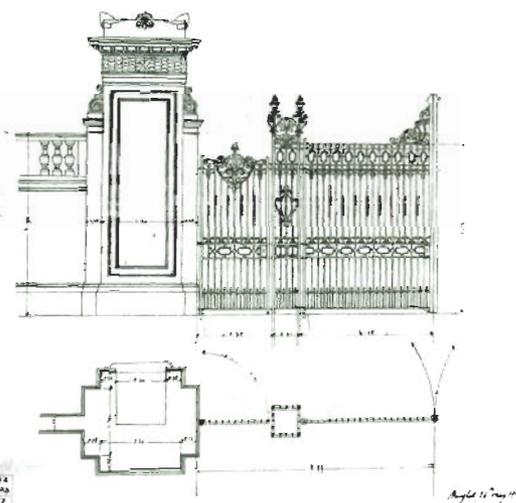
ขององค์พระตำหนัก ซึ่งภายหลังได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย ทั้งการต่อเติมอาคาร การใช้เป็นที่ประทับของพระวรวงศ์เธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ซึ่งสะท้อนพระราชนิมิตออกมาในการสร้างสนามกอล์ฟหลวงจิตรลดาและการใช้เป็นที่ประทับหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

แม้จนรัชกาลปัจจุบัน พระราชนิมิตในเรื่องความประหยัดและการพัฒนาอย่างยั่งยืนก็ปรากฏอยู่ ทั้งในพระราชปรารภเรื่องการสร้างพระราชวังใหม่ ตลอดจนการพัฒนาพื้นที่สวนจิตรลดาตามแนวพระราชดำริ ตลอดเวลากว่าครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

บริเวณสนามม้าวังเล็ง
มองเห็นสวนจิตรลดาอยู่เบื้องหลัง

N.76
แบบประตูทางเข้าสวนจิตรลดา
โดยนายช่างชาวอิตาเลียน

แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๗๕
แสดงบริเวณพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

VILLA REALE CHITLAKDA = BANÁKOK
ARCH. R. RIGAZZI, ING. A. B. SPIGNO

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน
เมื่อแรกสร้าง

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน
เมื่อต่อเติมห้องบรรทมที่ชั้น ๓ แล้ว
(ด้านซ้ายของภาพ)

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน
หลังการต่อเติมในรัชกาลปัจจุบัน
ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ฉายร่วมกับคณะนายทหารที่หน้ามุข พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

เทศน์มหาชาติ

ภาพวาดแสดงบรรยายภายในพิธีเทศน์มหาชาติ

บรรยายภาศการเทศน์มหาชาติ ซึ่งจัดให้มีขึ้น ณ พระอุโบสถวัดชนะสงคราม รวบรวมหิวินการ

* สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

การเทศน์มหาชาติ คือ การเล่าเรื่องพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ เพื่อทรงบำเพ็ญพระบารมีเป็นชาติสุดท้ายก่อนจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยทำนองร่ายยาว มีประวัติว่าเป็นธรรมเนียมประเพณีที่คงปฏิบัติสืบต่อกันมามาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน

การเทศน์มหาชาติจึงเป็นการสนับสนุนให้มีการศึกษาปริยัติศีลธรรม และเป็นการสืบทอดพระศาสนา พุทธศาสนิกชนเชื่อว่าการได้ฟังพุทธวจนะย่อมเกิดอานิสงส์ และกุศลราศีแก่ตน และเชื่อกันว่าผู้ใดได้ฟังเทศน์มหาชาติหรือเวสสันดรชาดกครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ พระคาถาจบภายในหนึ่งวัน และบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนแต่ละอย่างให้ครบถ้วน นิยมว่าเป็นสิริมงคลทั้งจะได้ไปเกิดในยุคพระศรีอารีย

งานเทศน์มหาชาตินิยมจัดช่วงหลังออกพรรษาเมื่อพ้นหน้ากฐินไปแล้ว โดยจัดเป็น ๒ วัน คือวันแรกเริ่มด้วยพิธีทำบุญตักบาตรพระทั้งวัด หรือตามจำนวนที่เห็นสมควร แล้วเทศน์เวสสันดรชาดกตามแบบเทศน์ต่อกันไปจนสุด ๑๓ กัณฑ์ รุ่งขึ้นทำบุญเลี้ยงพระ แล้วมีเทศน์จตุราริยสังจากถาในระหว่างเพล จบแล้วเลี้ยงพระเพลเป็นอันเสร็จพิธี

ระเบียบพิธีในการเทศน์มหาชาติที่นิยมเป็นหลักใหญ่ๆ ได้แก่

๑) ตกแต่งบริเวณพิธีให้มีบรรยากาศคล้ายอยู่ในบริเวณป่าตามท้องเรื่องพระเวสสันดร โดยนำเอาต้นกล้วย ต้นอ้อย และกิ่งไม้มาผูกตามเสา และบริเวณรอบๆ ธรรมชาติ ธรรมชาติ ธรรมชาติ ธรรมชาติ

๒) ตั้งชันสาครใหญ่หรือจะใช้อ่างใหญ่ที่สมควรก็ได้ ใส่น้ำสะอาดเต็ม สำหรับปักเทียนบูชาประจำกัณฑ์ในระหว่างที่พระเทศน์น้ำในภาษาคนที่ตั้งนี้ เสร็จพิธีแล้วถือว่าเป็นน้ำพระพุทธรูปมนต์ที่สำคัญ ภาษาคนที่ใส่น้ำนี้ตั้งหน้าธรรมาส์กลาง

บริเวณพิธี

๓) เตรียมเทียนเล็กๆ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม นับแยกจำนวนเป็นมัด มัดหนึ่งมีจำนวนเท่าคาถาของกัณฑ์หนึ่ง แล้วทำเครื่องหมายว่ามัดใดสำหรับบูชาคาถากัณฑ์ใด เมื่อถึงคราวเทศน์กัณฑ์นั้นก็เอาเทียนมัดนั้นออกจุดบูชาติดรอบๆ ภาษาหน้าต่อกันไปจนจบกัณฑ์ให้หมด บางแห่งนิยมทำธงเล็ก ๆ ๑,๐๐๐ คัน แบ่งจำนวนแล้วปักธงบูชาระหว่างกัณฑ์บนหยวกกล้วย การจุดเทียนหรือปักธงบูชากัณฑ์เป็นหน้าที่ของเจ้าภาพผู้รับกัณฑ์นั้นๆ

การเทศน์มหาชาติต้องมีต้นกล้วย อ้อย ประกอบในการเทศน์

ชันสาครใหญ่ใส่น้ำสะอาด สำหรับปักเทียนบูชา ประจำกัณฑ์

ผู้ร่วมเข้าฟังพิธีเทศน์มหาชาติ กำลังปักเทียนเหนือชันสาคร

ในระยะแรกการเทศน์มหาชาติจะใช้ภาษาบาลีล้วน หรือที่เรียกว่า “เทศน์คาถาพัน” เพียงอย่างเดียว ซึ่งประชาชนทั่วไปฟังไม่เข้าใจเนื้อเรื่อง ขาดความน่าสนใจ นอกจากความเชื่อที่ว่าได้บุญเพียงอย่างเดียว สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงพิจารณาเห็นว่าหากปล่อยให้เป็นอย่างนี้ต่อไป มหาเวสสันดรชาดกจะสูญสิ้นไป จึงมีรับสั่งให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้น มหาชาติคำหลวงไม่ได้แต่งสำหรับเทศน์ แต่แต่งสำหรับสวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟังในเวลาไปอยู่บำเพ็ญกุศลที่วัด ในวันพระ ขึ้น/แรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ หรือนำมาสวดในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา มาถึงสมัยรัตนโกสินทร์นี้ก็ยังรักษาประเพณีการสวดมหาชาติคำหลวงอยู่ โดยสวดมหาชาติคำหลวงทำนองเก่าถวายขณะเสด็จพระราชดำเนินไปบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพุ่มเทียนแก่เจ้าอาวาสพระอารามหลวง สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ และพระครูสัญญาบัตรในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ของเทศกาลเข้าพรรษา ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และการที่เด็กนักเรียนไปนั่งสวดหนังสือเรื่องต่างๆ ตามทำนองซึ่งเรียกว่า “สวดไอ้เอ๋ววิหารวาย” ตามศาลารายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามก็สืบเนื่องมาจากประเพณีนี้เช่นกัน ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งหนังสือมหาชาติคำหลวงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง หรือเรียกว่า กาพย์มหาชาติ เป็นคำประพันธ์ชนิดร้อยยาว แต่งไว้สำหรับพระเทศน์ให้สาธุชนฟังแต่มีเนื้อเรื่องยาวมาก ไม่อาจเทศน์ให้จบภายในวันเดียวได้ หากเทศน์เพียงอย่างเดียวจะทำให้หน้าเบื่อ พระที่เทศน์จึงมีการใส่ลีลา น้ำเสียง สำเนียง ท่วงทำนองในแต่ละบทบาทของตัวละครในแต่ละกัณฑ์เพื่อให้เกิดจินตนาการ ชวนติดตาม การเทศน์มหาชาติด้วยทำนองต่าง ๆ จึงน่าจะเริ่มต้นจากกาพย์มหาชาติที่แต่งขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรมนี้

พระกำลังเทศน์มหาชาติ

บรรยายกาศในการเทศน์มหาชาติ กัณฑ์ที่ ๓ ทานกัณฑ์

และได้รับความนิยมแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน

พระครูวินัยธรมานพ กนฺตสิโล วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ได้อธิบายไว้ว่าทำนองในการเทศน์มหาชาติมีทำนองหลักอยู่ ๒ แบบคือ

๑. การเทศน์มหาชาติทำนองหลวง เป็นการเทศน์แบบ **ทำนองธรรมวัตรและทำนองแหล่** ซึ่งต้องว่าไปตามเนื้อหาที่มีอยู่ในคัมภีร์ ทำนองหลวงถือเป็นทำนองมาตรฐานหรือทำนองราชการโบราณถือเป็นแบบฉบับของการเทศน์มหาชาติ การเทศน์แบบทำนองธรรมวัตร เป็นการเทศน์ที่ใช้ทำนองธรรมดา มีการเอื้อนเสียงอยู่บ้าง แต่ไม่มาก ตัวอย่างเช่น กัณฑ์ทศพรเป็นทำนองธรรมวัตร เป็นทำนองอ่านเทศน์ไม่ยาก กัณฑ์หิมพานต์และกัณฑ์ทานกัณฑ์มีทำนองคล้ายกัน แต่หิมพานต์กระด้างกว่าไม่โอดครวญเท่า

กัณท์วนปเวสน์ทำนองเรียบ ๆ ไม่เล่นลิ้น ไม่โอดครวญ กัณท์ซุชกทำนองโห่ฮากอะอะ เจี้ยวจ้าว ถักเทียบกับเสียงดนตรีไทยก็เปรียบเหมือนส่งวงใหญ่ กัณท์จุลพน กัณท์มหาพนมีการเล่นเสียงมาก เป็นกัณท์ที่แหล่ได้ยาก แต่กัณท์จุลพนดีดัด เล่นเสียงน้อยกว่ากัณท์มหาพน ถ้าเทียบกับเครื่องดนตรีไทย กัณท์จุลพนคร้ายกับกระจับปี่ ส่วนกัณท์มหาพนเทียบได้กับจะเข้ กัณท์กุมารเสียงโศกละห้อย กัณท์มัทรีทำนองโหยหวนเทียบได้กับปี่หรือซออู้ กัณท์สักกบรพรทำนองเสียงสำรวมไม่ผาดโผน กัณท์มหาราชเสียงต่ำลงคล้ายระนาดทุ้ม กัณท์กษัตริย์ก็เสียงต่ำไม่ผาดโผนเช่นกัน และกัณท์นครกัณท์จะมีทำนองเพราะเป็นที่สุด เปรียบเทียบได้กับซอสามสายกับบัณเฑาะว์

“ทั้งสิบสามกัณท์ สิบสามทำนอง
อักษรสามหมู่ควรถูกกันไป
เสียงเล็กเสียงใหญ่ จัดไว้เป็นหมู่
ฟังแล้วสำเร็จเกิดความสำราญ

ทำนองการแหล่ยังอาจพิจารณาได้อีกแนวหนึ่งคือ เป็นการพยายามทำเสียงให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง และรสนทางอารมณ์ในแต่ละกัณท์ เช่น ทานกัณท์เป็นตอนที่พระเวสสันดรถูกขับออกจากบ้านเมือง พระนางผุสดีและพระนางมัทรีพากันร้องไห้คร่ำครวญ ทำนองจึงเป็นแบบโอดครวญ กัณท์วนปเวสน์ ส่วนใหญ่เป็นการบรรยายธรรมชาติ ส่วนที่พบเจ้าชายเจตราชูกก็เป็นบทสนทนาไม่มีอารมณ์มากนัก ทำนองจึงเรื่อย ๆ ไม่โอดครวญ กัณท์ซุชกแหล่ให้ตลกฟังดูโห่ฮากสอดคล้องกับลักษณะของซุชก กัณท์จุลพน มหาพนดัดเสียงเล่นเสียงกันมากสอดคล้องกับลักษณะธรรมชาติที่ล่วนนำตื้นตื้นใจ และยังเข้ากับลักษณะทางไปสู่เขาวงกตที่คิดเคี้ยวด้วย กัณท์กุมารเป็นตอนที่ผู้ฟังจะรู้สึกสงสารสองกุมารโดยเฉพาะ

การเทศน์มหาชาติแบบทำนองแหล่ตามทำนองหลวง เป็นการเทศน์ที่มีทำนองไปตามเนื้อหาที่มีอยู่ในคัมภีร์ หรือที่เราเรียกกันว่าแหล่พระที่จะเทศน์มหาชาติแบบนี้ได้ต้องฝึกการเอื้อนเสียง ขึ้น-ลง และพระผู้เทศน์ต้องมีเสียงค่อนข้างดี มีความชัดเจน ต้องใช้เสียงเป็น การเทศน์ทำนองแบบนี้พระเทศน์จะต้องฝึกมาเป็นอย่างดี จึงจะเทศน์ได้นำฟังเพราะการเทศน์มหาชาติ แต่ละครั้งจะต้องมีการเล่นเสียงและใช้เสียงมาก มีทั้งทำเสียงเล็กเสียงใหญ่ ทำนองมหาชาติแต่ละกัณท์จึงมีความแตกต่างกันเช่นเดียวกับความแตกต่างของเพลงหน้าพาทย์ทั้ง ๑๓ เพลง อันเป็นเพลงประจำกัณท์ โดยมีลักษณะการวางทำนองซึ่งกล่าวไว้ในแหล่ประวัติมหาชาติ ดังนี้

สำเนียงเสียงร้องให้เดินสามสาย
แต่ทำนองในนั้นว่าต่างกัน
กลอนคี่กลอนคู่อุโฆษาน
เสียงอ่อนเสียงหวานร้องให้มีฮา”

ตอนถูกตี ทำนองแหล่จึงโศกเศร้า กระแสเสียงคร่ำครวญแบบเด็ก กัณท์มัทรีก็มีการคร่ำครวญมากโดยเฉพาะตอนที่ตามหาสองกุมาร เสียงจึงต้องเป็นแบบคร่ำครวญแต่เป็นเสียงคร่ำครวญแบบผู้หญิง กัณท์สักกบรพรเป็นตอนที่ท้าวสักกะแปลงกายมาขอพระนางมัทรี เสียงจึงลงต่ำแสดงอาการสำรวม กัณท์มหาราชเป็นตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยและพระนางผุสดีกลับมามีบทบาทอีกครั้งหนึ่ง เสียงจึงต่ำเป็นแบบคนแก่ กัณท์นครกัณท์เป็นตอนกลับเข้าสู่เมืองคือเป็นความสุขที่มีความสงบอยู่ในที่ เรื่องจบลงด้วยความสุข ทำนองก็แสดงปิติที่ไม่ครึกโครม ประกอบกับเป็นกัณท์สุดท้าย ผู้เทศน์ก็พยายามแหล่ให้เกิดความประทับใจ ผู้ฟังสัมผัสความสุขยินดีกับเรื่องที่ได้ฟังมาโดยตลอด

๒. การเทศน์มหาชาติทำนองราษฎร์

การเทศน์มหาชาติทำนองราษฎร์ หรือ การแห่แบบทำนองราษฎร์ หมายถึงทำนองแห่ที่มีเนื้อหาอยู่นอกคัมภีร์ ไม่ว่าจะแห่ไหนก็เทียบเนื้อ ที่มีเนื้อความอยู่ในมหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์ หรือแห่ไหนที่มีเนื้อความไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อความในมหาชาติเลย เช่น แห่พร แห่พา แห่ชาดก แห่นิทานชาดก แห่ไหนที่มีเนื้อความเกี่ยวกับพุทธประวัติ แห่นิทานพื้นบ้าน และแห่ที่มีเนื้อความอยู่ในวรรณคดีไทย หรือ แม้แต่แห่หลายของพระนักเทศน์แต่ละรูปก็ล้วนแต่เป็นแห่แบบทำนองราษฎร์ทั้งสิ้นที่พระนักเทศน์จะได้ออกคัดจัดสรรมานำเสนอกับคนฟังตามความเหมาะสมของโอกาสและเวลาอันสมควร

พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธรรมวฑฺฒโน)^๑ ได้อธิบายไว้ว่าทำนองในการเทศน์มหาชาติมีทำนองหลักอยู่ ๓ ทำนองคือ

๑. **ทำนองประจำกัณฑ์** ได้แก่ ทำนองทางราชการหรือที่เรียกว่า “ทำนองหลวง” หรือทำนองในเนื้อ (เนื้อเรื่อง)

๒. **ทำนองประจำตัว** ได้แก่ ทำนองที่ผู้แต่งหรือผู้แห่จะคิดประดิษฐ์ขึ้น หรือยกย้ายให้เกิดความไพเราะ ตามความสามารถของตน

๓. **ทำนองประจำภาค** ได้แก่ ทำนองที่เป็นไปตามสำเนียงภาษาของแต่ละท้องถิ่น เฉพาะทำนองประจำกัณฑ์ ยังแบ่งออกไปอีกหลายลักษณะหลายทำนอง เช่น ทำนองธรรมวัตร, ทำนองธรรมวัตรกราย, ทำนองธรรมวัตรแท้, ทำนองเดิน, ทำนองเดินกราย, ทำนองขึ้น, ทำนองขึ้นสูง, ทำนองย้าย ฯลฯ ซึ่งท่านได้แสดงตัวอย่างโดยย่อๆ ดังนี้

๑. **ทำนองธรรมวัตร...**เช่น แห่ที่ ๑ ใน

กัณฑ์ทศพร ความว่า “สตถา สมเด็จพระสรรเพชญ์ ปางเมื่อพระองค์เสด็จอาศัยซึ่งกรุงกบิลพัสดุ์บุรี เป็นที่ภิกษาจารย์ ทรงสำราญพระพุทธรุทาย ในนิโครธารามบรมพุทธานิเวศน์”

๒. **ทำนองธรรมวัตรกราย...**เช่น แห่ที่ ๑๐ ในกัณฑ์นครกัณฑ์ ความว่า “สตถา อิมิ คาทา สหสสปฏิมณฺฑลิตติ มหาเวสสันดรชาดก อหริตวา สมเด็จพระบรมนราราศาสตราจารย์มีพระพุทธรูปบรรพชาบดินทศวรรษพระธรรมเทศนา ซึ่งมหาเวสสันดรชาดก อันประดับด้วยพระคาถาพันหนึ่งจบลงแล้ว”

๓. **ทำนองธรรมวัตรแท้...**เช่น แห่ที่ ๑๐ ในกัณฑ์นครกัณฑ์ ความว่า “ตโต สจฺจจฺฉานิ ปกาเสตฺวา ลำดับนั้นสมเด็จพระชินสีห์มีพระพุทธรูปชาติลำแดงพระจตุราริยสังวรธรรมทั้งสี่มีทุกขสังข์เป็นต้น มีมรรคสังข์เป็นอวสานที่สุดฯ”

๔. **ทำนองเดิน...**เช่น แห่ที่ ๑๐ ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ความว่า “ราชา สณฺขโย ปางเมื่อพระจอมนราธิบดีศรีสฤษดิ์ชัย ได้สดับสารสมเด็จพระมัทรีศรีสะไม้อธิษฐาน”

๕. **ทำนองเดินกราย...**เช่น แห่ที่ ๑ ในกัณฑ์มหาราช ความว่า “อุโภ ขตฺตียตาปสา อันว่าบรมชัตติยดาบสเจ้าทั้งสองพระองค์ โภธิสโตโต จ คือสมเด็จพระกกุฏพงศ์พุทธังกูรอดุลย์ดวงกษัตริย์ขัตติยนราธิบดินทร์ปิ่นสกุลอาณาจักรจอมภิกษีพิชิตฯ”

๖. **ทำนองขึ้น...**เช่น แห่ที่ ๑๓ ในกัณฑ์กุมาร (แห่สำเภารหรือยานนาวา) ความว่า “เอहि ตาต เจ้าพ่อเอ๋ย เจ้าชาลีศรีสุริยวงศ์เยาวเรศ ปิยบุตร เจ้าก็บังเกิดในมกุฏเกศกรุงสิริราชฯ”

๗. **ทำนองขึ้น...**เช่น แห่ที่ ๒๒ ในกัณฑ์กุมาร (แห่ประกาศเทวดา) ส่งท้ายกุมารรับมัทรีความว่า “โณโต เทวสงฺฆาโย ข้าแต่เทพดาเจ้าทั้งหลายเอ๋ย อันศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ในเครือหญ้าาลดาวัลย์

^๑ ปัจจุบันได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชธรรมวาที

อันทรงทิพยกรรมและทิพยเนตร ช่วยโปรดเกศ
เกล้ากระหม่อมฉันด้วยช่วยบอกพระมารดา ว่ายังมี
พรหมณ์ชราบุรุษโทษ พาถูกทั้งสองโสดมาทางนี้
ชื่อว่ากัณหาชลิกำลังได้สั่งความ ให้พระมารดา
เร่งติดตามมาให้จงได้ โดยมรรคมรรคาลัยไพร
ระหงส์ตรงตลอดทอดเดียวกระทั่งถึงประตูป่าฯ”

๘. ทำนองย้าย...เช่น แผลที่ ๖ ในกัณฑ์

ทวนกัณฑ์ (แหล่งสัตตสดกมหาทาน) ความว่า
“สพฺพาลงการภูสิตะ ประดับอาภรณ์ภู้อยู่หุด
เฉิดฉายดาราวยรัตน์ประคนทอง ตาข่ายกรอง
ปกกระพองหัตถ์ คามินียะมิ มีนายหัตถาจารย์
ขึ้นชี้ประจำคอกฯ” **ในแผลที่ ๗ ประจำกัณฑ์**
มหาพน (แหล่งราชสีห์) ย้ายท่วงทีลีลาทำนอง
และขยับเสียงสูงขึ้นเช่น “มกุกฎา ผูกวานรกระโจม
โจนทะยานโยนหยุดโยกยะยวบไม้ฯ” แล้วย้าย
ลีลาลดระดับเสียงต่ำลงมา เช่น “นานาทิชฌณา
กิณณฺ์ พวกพรรณพินคองส์ก็เห็นหันเข้าหาคู้
คอยคณานิกรหมุ่นางนกแนบในรังเรียง หมุ่มยุร
ก็ส่งเสียงกระสันเมฆฯ” และ**แผลที่ ๕ ในกัณฑ์**
นครกัณฑ์ ความว่า “สฤชโย ส่วนสมเด็จพระเจ้า
กรุงสฤษัษราชอัยยกา กพาบรมบุตรนัลดาคณา
นิกรองค์ ทั้งหมู่พหลจตุรงคราชโยธี สิบสองอโย
ภาน์เที่ยงประพาสชม พนมพนัสพนาวาสหิมพานต์ฯ”
ในแผลที่ ๗ ในกัณฑ์นครกัณฑ์ เช่นเดียวกัน
ความว่า “หตุธาโรหาพวกกลศโยธีขึ้นขับชื่กฤษุช
นิกร นับตัวกเรนทรได้ละสีคนจตุรงค์คบาทพล
รักษาเท้าฯ”

ทำนองการเทศน์มหาชาติ จัดได้ว่าเป็น
ศิลปะเชิงใจคนเข้าสู่ศาสนา ศิลธรรม โดยอาศัยลีลา
น้ำเสียง ท่วงทำนองเป็นตัวดำเนินเรื่อง ให้เห็นถึง
ลักษณะของบุคคลทั้งในด้านดีและเลว และเป็น
การจรรโลงจิตใจสาธุชนให้สัมผัสถึงอรรถรสของ
ธรรมะ และนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

เพลงประกอบการเทศน์มหาชาติ

นับแต่โบราณมาการประกอบพิธีกรรมหรือ
กิจกรรมต่างๆ มักใช้ดนตรีเป็นองค์ประกอบหนึ่ง
ในการจัดกิจกรรมเสมอ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมทาง
การเกิด การตาย การทำบุญต่างๆ ในการเทศน์
มหาชาติก็เช่นเดียวกัน การใช้ดนตรีมาบรรเลงใน
พิธีกรรมก็เพื่อการจูงใจให้สาธุชนที่อยู่ห่างไกลได้
ทราบว่ามีการจัดกิจกรรมเทศน์มหาชาติขึ้น เชิญ
ชวนให้มาร่วมงานบุญ และเป็นการช่วยให้
พิธีกรรมนั้นๆ ศักสิทธิ์ กระตุ้นเร้าจิตใจ และช่วย
เสริมให้การเทศน์ในแต่ละกัณฑ์ได้อรรถรสยิ่งขึ้น

ในการใช้เพลงประกอบนั้นใช้เมื่อพระขึ้น
ธรรมาสน์เทศน์ และเมื่อจบการเทศน์ในแต่ละกัณฑ์
วงดนตรีที่ใช้บรรเลงเรียกว่า **วงปี่พาทย์** เพลง
บรรเลงประกอบการเทศน์มหาชาตินั้นเรียกว่า
เพลงหน้าพาทย์ เป็นเพลงที่บรรเลงประกอบกริยา
อาการเคลื่อนไหวของบุคคลและธรรมชาติ ซึ่งมัก
ใช้กับตัวโขนละคร เช่นเวลาจะไปไหนมาไหน
ก็มีเพลง**เชิด** จะร้องให้เศร้าโศกก็มีเพลง**โอด**
จะแปลงตัวก็มีเพลง**ตระนิมิต** จะนอนก็มีเพลง
ตระนอน ตัวละครสำคัญจะเดินทางใกล้ก็**เสมอ**
เช่น เสมอมาร เสมอตินนก เสมอเถร เป็นต้น
ถ้าพระขึ้นธรรมาสน์เทศน์ต้องใช้เพลง **สาธุการ**
เพื่อบูชาพระรัตนตรัย และอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์
ลงมายังโรงพิธีเพื่อฟังพระธรรมเทศนา และเมื่อ
เทศน์จบแต่ละกัณฑ์ต้องบรรเลงเพลงประจำกัณฑ์
ตามจุดเด่นแห่งท้องเรื่องของกัณฑ์นั้นๆ ส่วน
การบรรเลงเพลงปี่พาทย์ก่อนการเทศน์นั้นจะใช้
เพลงโหมโรง เป็นต้น

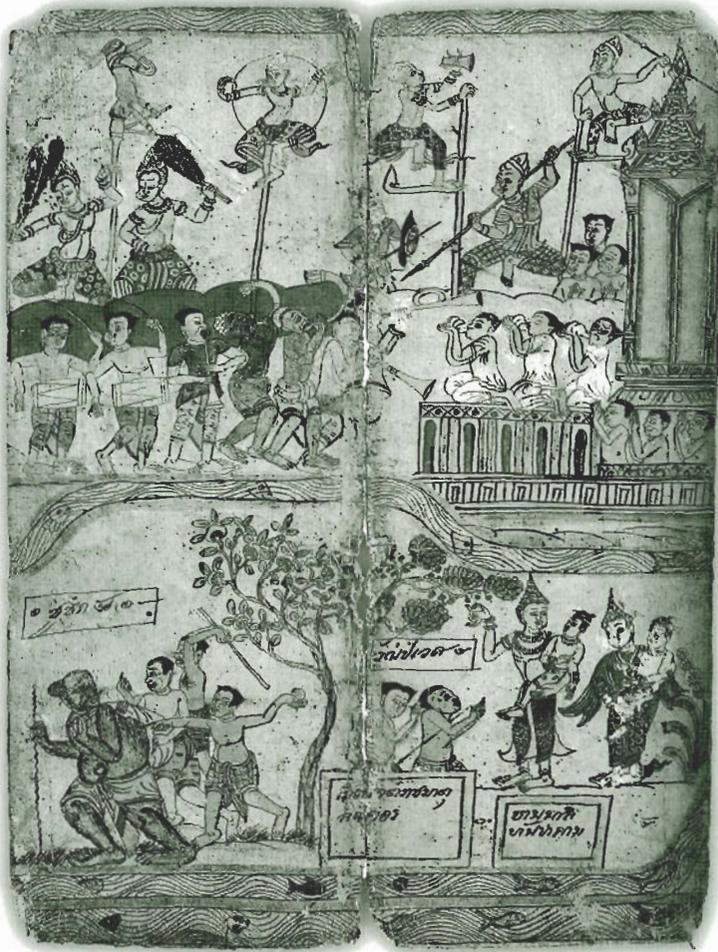
ภาพจิตรกรรมฝาผนังชาดก
เรื่องมหาเวสสันดร กัณฑ์ที่ ๑
กัณฑ์ ทศพร และกัณฑ์ที่ ๓
ทานกัณฑ์

มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ที่ ๒
กัณฑ์หิมพานต์ และกัณฑ์ที่ ๓
กัณฑ์ ทานกัณฑ์

(ภาพในหนังสือ สมุดภาพไตรภูมิ
ฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๖

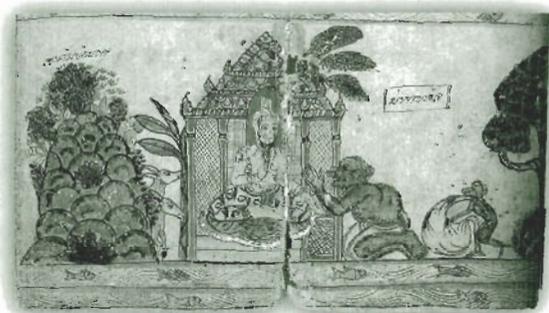

มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ที่ ๔
 กัณฑ์ วนประเวศน์ กัณฑ์ที่ ๕
 กัณฑ์ ชูชก และส่วนหนึ่งของ
 นครกัณฑ์ซึ่งเป็นกัณฑ์ที่ ๑๓
 แสดงภาพการละเล่นสมัยโบราณ
 เช่น ญวนหก ไตลวดและมี
 กระจับปี่เครื่องดนตรีชนิดต่างๆ
 เช่น ปี่ กลอง เป็นต้น ในพิธี
 สมโภชรับขวัญพระเวสสันดร
 พระนางมัทรี และพระโอรสธิดา
 กลับเข้าเมือง

(ภาพในหนังสือ สมุดภาพไตรภูมิ
 ฉบับกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ ๖)

มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ที่ ๖ กัณฑ์จุลพน
 (ภาพในหนังสือ สมุดภาพไตรภูมิ
 ฉบับกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ ๖)

มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ที่ ๗ กัณฑ์มัทพณ
 (ภาพในหนังสือ สมุดภาพไตรภูมิ
 ฉบับกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ ๖)

มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ที่ ๘ กัณฑ์กุมาร
 กัณฑ์ที่ ๙ กัณฑ์มัทรี และกัณฑ์ที่ ๑๑ กัณฑ์มหาราช
 (ภาพในหนังสือ สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ ๖)

มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ที่ ๑๐ กัณฑ์ สักกบรรพ
(ภาพในหนังสือ สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ ๖)

มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ที่ ๑๒ กัณฑ์ ฉกษัตริย์
(ภาพในหนังสือ สมุดภาพไตรภูมิ
ฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๖)

มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ที่ ๑๓ กัณฑ์ นครกัณฑ์
(ภาพในหนังสือ สมุดภาพไตรภูมิ
ฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๖)

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ประทานเพลงพิณพาทย์ประจำกัณฑ์แบบหลวงในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกไว้ดังนี้

กัณฑ์ ทศพร ๑๙ พระคาถา บรรเลงเพลงสาธุกร เพื่อประกอบกิริยาน้อมนมัสการรับพร ๑๐ ประการของพระนางผู้สดี จากพระอินทร์

กัณฑ์ หิมพานต์ ๑๓๔ พระคาถา บรรเลงเพลงดวงพระธาดู เพื่อประกอบกิริยาอวยทานมุ้ง ประกอบกิริยาการบริจาทานของพระเวสสันดรชาดก เป็นเพลงฉิ่ง ใช้อัตรา ๒ ชั้น และเลือกมาเฉพาะเพลงนี้ เพื่อให้ชื่อเป็นเครื่องน้อมนำไปถึงเหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนโทณพราหมณ์ดวงพระบรมสารีริกธาตุ บรรเลงโดยใช้ตะโพน กลอง ประกอบจังหวะ จุดเด่นของกัณฑ์อยู่ที่การประทานช้างปัจจัยนาเคนทร์

กัณฑ์ ทานกัณฑ์ ๒๐๙ พระคาถา บรรเลงเพลงพระยาโคก ประกอบกิริยาโคกสลด รั้นทอใจของพระเจ้ากรุงสุยชัย พระนางผู้สดี พระนางมัทรี และบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ที่พระเวสสันดรต้องถูกเนรเทศออกจากเมือง

กัณฑ์ วนประเวศน์ ๕๗ พระคาถา บรรเลงเพลงพระยาเดิน ประกอบกิริยาการเดินทางของพระเวสสันดร พระนางมัทรี และ ๒ กุมาร

กัณฑ์ ชูชก ๗๙ พระคาถา บรรเลงเพลงเช่นหล้า ประกอบกิริยาการกินอันตะกละตะกลามของพราหมณ์ชูชก ถ้าไม่ใช้การบรรเลงพิณพาทย์ หลวงก็จะใช้เพลงค่างคาวกิงกล้วย (หรือวรวเชษฐ) ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์ประกอบการไปมาของผู้ทพผลภาพ หรือวิกัจจิตต่างๆ

กัณฑ์ จุลพน ๓๕ พระคาถา บรรเลงเพลงคูกพาทย์ หรือ เพลงรวิสามลลา ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดงอิทธิฤทธิ์ หรือชูขวัญซึ่งพรานเจตบุตร แสดงแก่ชูชก

กัณฑ์ มหาพน ๘๐ พระคาถา บรรเลงเพลงเชิดกลอง ประกอบการเดินทางอย่างรีบเร่งของชูชกไปยังเขาวงกต หลังจากได้รับการบอกทางจากอัจจุตฤกษ์แล้ว

กัณฑ์ กุมาร ๑๐๑ พระคาถา บรรเลงเพลงโอด เชิดฉิ่ง คือ บรรเลงเพลงโอดกับเพลงเชิดฉิ่งสลับกัน ประกอบอากัปกิริยาที่ชูชกพากัณหาชาติเดินทางไปเยี่ยมตีไป กัณหาชาติจึงร้องให้ไปเดินทางไปสลับกันดังนี้ตลอดทาง

กัณฑ์ มัทรี ๙๐ พระคาถา บรรเลงเพลงทยอยโอด คือบรรเลงเพลงโอดสลับกับเพลงทยอย ประกอบกิริยาคร่ำครวญหวนให้ของพระนางมัทรี เมื่อได้ทราบว่พระเวสสันดรได้บริจาค ๒ กุมารให้ชูชก

กัณฑ์ สักกบรรพ ๔๓ พระคาถา บรรเลงเพลงเหาะ ประกอบกิริยาเหาะลงมาของพระอินทร์ บางวงอาจบรรเลง**เพลงกลม** ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์ประกอบกิริยาเหาะเห็นเดินอากาศของเทพยดาเช่นเดียวกัน และบางวงบรรเลง**เพลงกระบองกัน** ซึ่งเพลงหน้าพาทย์ประกอบการแปลงตัวของพระอินทร์ก็มี

กัณฑ์ มหาราช ๖๙ พระคาถา บรรเลงเพลงกราวนอก ประกอบการยกพลซึ่งพระเจ้ากรุงสุยชัยยกออกไปรับพระเวสสันดรกลับเมือง บางครั้งปีพาทย์อาจบรรเลง**เพลงเรื่องทำขวัญหรือ**

เวียนเทียน ประกอบท้องเรื่องในตอนที่พระเจ้ากรุงสุยชัยทรงรับขวัญพระราชนัดดาทั้งสอง

กัณฑ์ ฉกษัตริย์ ๓๖ พระคาถา บรรเลงเพลงตระนอน ประกอบกิริยานอน เพราะในกัณฑ์นี้ กษัตริย์ทั้งหกคือ พระเจ้ากรุงสุยชัย พระนางมุสดี พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาติลีและพระกัณหา ได้พบปะและประทับแรมคืนอยู่ ณ บริเวณอาศรมในป่านั้น

กัณฑ์ นครกัณฑ์ ๔๘ พระคาถา บรรเลงเพลงกลองโยนแล้วเชิด เพลงกลองโยน หมายถึงการยกขบวนเสด็จพยุหยาตราอย่างมีศักดิ์ พริ้งพร้อมไปด้วยขบวนอิสริยยศ ส่วน**เพลงเชิด**นั้น เป็นหน้าพาทย์แสดงการไปโดยทางไกล ประกอบเนื้อเรื่องที่เชิญเสด็จพระเวสสันดรกลับพระนครสีพี พริ้งพร้อมไปด้วยขบวนอิสริยยศอย่างสมพระเกียรติ

เมื่อการเทศน์มหาชาติสิ้นสุดลงโดยมิได้มีการเทศน์อริยสังข์หรือมีงานอื่นใดอีก ปีพาทย์ก็บรรเลงเพลง**“กราวรำ”** ต่อกับ**เพลงเชิด**ซึ่งบรรเลงเมื่อจบกัณฑ์นครกัณฑ์ เพลงกราวรำเป็นเพลงแสดงความรื่นเริงดีใจ ซึ่งหมายถึงอารมณ์อันเบิกบานด้วยปิติที่กุศลกรรมได้สำเร็จไปแล้วโดยบริบูรณ์กับการอนุโมทนาและอวยพรให้ผู้ที่มาช่วยในการกุศลนี้ มีความสุขกายสบายใจทั่วกัน เหมือนคำว่า**“สวัสดี”** และพระภิกษุสงฆ์กล่าวถ้อยคำพิพิ แสดงว่าจบงานเพียงเท่านั้น

